

PHILIP HARDIE

Az *Ars poetica* és a *didaxis* poétikája

Az *Ars poetica* lényegével és céljával kapcsolatban felvetődő számos kérdés közül a műfaj kérdése nem épp a legkevésbé problematikus. *Episztula, tanköltemény vagy valami a kettő között?* az alcíme Bernard Frischer e témáról szóló értekezésének. Frischer a korábban felvázolt meghatározások után egy újabb kísérletet tesz a költemény definiálására, mégpedig egy poétikáról szóló pedáns arisztotelészi értekezés paródiájaként.¹ Frischer véleménye szerint formáját tekintve az *Ars poetica* úgy klasszifikálható „mint ami a *sermo* vegyes műfaját példázza – a technikai kézikönyv, tanköltemény és levél egyszerű formáinak *Aufhebungja*...”. Ha az *Ars poetica* műfajilag egy *mixtum compositum*, akkor ebből a szempontból a költemény elején a címezett és az olvasók szórakoztatására bemutatott *Mischwesen* is kétségkívül önreflexió.²

Jelen tanulmányban a következő kérdéseket teszem fel Horatiusszal, a tanköltemény műfajával és az *Ars poeticával* kapcsolatban. Először is milyen volt Horatius viszonya a didaxishoz az *Ars poetica* előtti munkáiban (és anélkül, hogy érvelnék is mellette, az *Ars poetica* késői datálását fogom feltételezni)? Másodszor: jelezheti-e az *Ars poetica* Horatiusnál a tanköltemény műfaja iránti érdeklődés új állomását? Pontosabban, át fogom tekinteni Horatius viszonyát nagy római elődeihez a tanköltemény terén, amilyen Lucretius *De rerum naturája* – amely mind a *Szatírák*, mind a *Levelek* hexameteres verselésének egyik fő intertextusa –, valamint Vergilius *Georgicája*. E két mű jellegzetességeit fogom felhasználni arra, hogy további kérdéseket vessek fel azzal kapcsolatban, hogy miféle tanköltemény is lehet az *Ars poetica*. Komolyan vegyük-e egyáltalán Horatius állítólagos célját, hogy gyakorlati tanácsokat adjon arra vonatkozóan, hogyan érhető el a *perfectus poeta* szintje, vagy legalábbis komolyabban, mint Vergilius kijelentését a *Georgicában*, miszerint ő azt akarja megtanítani, hogyan lehet valaki sikeres gazda? Mi

¹ BERNARD FRISCHER: *Shifting Paradigms: New Approaches to Horace's Ars Poetica*. Atlanta (GA), Scholars Press, 1991, 87–100: „Genre of the *Ars Poetica*: epistle, didactic poem, or tertium quid?”; Uo. 90, 9. j. azon tudósok névsora, akik a XVII. századtól kezdve az *Ars poeticát* tankölteményként klasszifikálták. Az *Ars poetica* önreflexivitását szintén már teljes mértékben regisztrálta, még ha nem is így nevezte, Brink *Ars poetica*-kommentárja, az első két sorban található *si* kötőszót illető jegyzetével kezdve: „Így az olvasó azonnal szembesül a *si* kötőszóval bevezetett tagmondat lényegével – az egység törvényének megsértésével”.

² ANDREW LAIRD: *The Ars Poetica*. = STEPHEN HARRISON (Szerk.): *The Cambridge Companion to Horace*. Cambridge, Cambridge UP, 2007, 137–138. (a 6–9. sorról) potenciálisan alkalmazható erre a könyvre, mivel azt javasolja, hogy a *pes* és a *caput* az *Ars poetica* kezdetére és végére vonatkozhat.

az összefüggés Lucretius, Vergilius és Horatius e három költeményében a jelen céljának elérésére irányuló leckék, valamint a világ és az emberi kultúra hosszabb távú történetének oktatása között? Mindez hogyan viszonyul a költő nézeteihez arról, hogy hol áll ő maga és közönsége az ő világtörténelmi és római történeti konstrukciójában? Vannak további fontos kérdések, amelyeket nem fogok tárgyalni, mint például az, ahogyan Horatius a didaktika két formai jellegzetességét manipulálja: a címzettet és az egyes szám első személyt. Egy általánosabb kérdés, melyet függőben hagyok, hogy Horatius didaktikus hangja miért olyan megfoghatatlan és tapogatózó, mint amilyennek tűnik.

A horatiusi *sermo* egyvelegének kezdettől fogva fontos részét képezi a didaktika. A *Szatírák* I. 1. Lucretius előtt adózik, ugyanakkor ironikusan el is határolja a horatiusi szatirikus hangnemet a *De rerum natura* hangvételeitől a lucretiusi mézes kupa-hasonlat (*De rerum natura* I. 936–942) átalakításával a *Szatírák* I. 1, 25–26-ban: *ut pueris olim dant crustula blandi / doctores, elementa velint ut discere prima*. Kiemelek néhány pontot: Horatius nagyobb hangsúlyt helyez a tanításra (*doctores, discere*), mint maga a lucretiusi hasonlat, melynek funkciója, hogy Lucretius didaktikus szerepét szemléltesse, ahogyan ez a *De rerum natura* I. 931-ben megjelenik: *mag-nis doceo de rebus*. Az ezt követő részek fényében leszögezhetjük, hogy ez az első utalás a lucretiusi didaktikára éppen Lucretiusnak a *De rerum natura* poétikájáról szóló programnyilatkozatára vonatkozik. A mézes kupa természetesen az *utile* és a *dulce* keverékének is ékes példája: Lucretius célja – Horatius kifejezésével élve – *simul et iucunda et idonea dicere vitae* (AP 334), az *Ars poetica* egyik központi üzenete, melyet, mondhatnánk, a gyakorlatban példáz a teljes *Ars poetica*, illetve Horatius költői termésének nagy része, ha nem az egésze. A fő eltérés a lucretiusi poétikától az lehet, hogy Horatius ideálja az *utile* és a *dulce* egyenrangú célokként való elegyítése, mintsem hogy a *dulce* pusztán eszközül szolgáljon az *utile* eléréséhez.

Horatius az első szatíra végén tér vissza Lucretiusához felidézve a *conviva satur* képét, mely a bölcs emberre vonatkozik, aki elégedetten vesz búcsút az élettől, mikor már betelt vele (119; vö. DRN III. 938, 959–960). Amikor Horatius ezt a képet egyúttal a szövegzárlat jelévé teszi, Vergilius utolsó eclogájának utolsó sorára függeszti tekintetét: *ite domum saturae, venit Hesperus, ite capellae* (Ecl. 10, 77).³ A befejezésérzet még erősebb szembeállítva az előző hasonlattal, amely a fősvény ember telhetetlenségét a kocsiversenyzők helyezkedéséhez hasonlítja (*Szatírák* I. 1. 114–116). Olyan ez a hasonlat, mint Vergiliusnál az elszabadult szekerek záró-hasonlata a *Georgica* első könyvének végén (512–514): e kép egyszerre szemléltet egy elszabadult, végeláthatatlan történelmi folyamatot és a költő saját pályafutását, amely ekkor még csak a négy könyvből álló költemény kezdetén tart. A *Szatírák* e pontján Horatius a tíz költeményre kiterjedő nagyobb lélegzetvételi folyamatnak még éppen csak az elején jár. A *Szatírák* első könyve és a *Georgica* egymáshoz viszonyított időrendje bizonytalan. Ha a helyzet az, hogy itt Horatius

³ Lásd EMILY GOWERS (Szerk.): *Horace: Satires: Book I*. Cambridge, Cambridge UP, 2012, *ad loc.*

a *Georgicára* utal, és nem fordítva, akkor első szatíráját korának mindkét jelentős római tankölteményére való utalással zárja – melyek közül az egyik a *Szatírák* első könyve előtt mintegy egy évtizeddel keletkezett, míg a másik megírása még folyamatban volt –, egyúttal hivatkozik a vergiliusi versgyűjteményre, az *Eclogákra*, amely Horatius saját, tíz rövid hexameteres költeményből álló könyvének legközelebbi analógiája.

A *Szatírák* második könyvében tér vissza Horatius a tanítószerephez, időnként a didaktikus költő personájához közelítve, különösen a lucretiusi didaxis gasztronómiai paródiájában, a *Szatírák* II. 4-ben. A lucretiusi minta szintén az egyik fő összetevője a *Levelek* első könyve kísérletének, melyet Rolando Ferri úgy ír le, mint „Lucretius ambiciózus epikureus projektjének, a felvilágosodás és a polémia projektjének áthelyezését az *angulus* félreeső terébe”.⁴ A lucretiusi minta a legnyilvánvalóbbá csak a versgyűjtemény végén válik, a *Levelek* I. 19. azon szakaszában, ahol Lucretius egyik filozófiatörténeti megállapítása irodalomtörténeti megállapítássá alakul át. Jó példa Horatius kreatív imitációjára, ahogyan kigúnyolja a szolgálai utánzók nyáját azt állítva, hogy elsőként ő lépett ki az ismeretlenbe – természetesen Epikurost követve, aki Lucretiusnál vágott neki az ismeretlennek.⁵ Itt szintén összekapcsolódik a Lucretius-utalás a Vergilius tankölteményére tett utalással: a *servum pecus* (19) vezeti be a mezőgazdaság egyelőre tompa metaforikáját („*muted metaphor*”),⁶ amely a 23. sor *dux reget examenjében* élesedik, utalva a *Georgica* IV. 21-re: *cum prima novi ducent examina reges*. A *Georgica* negyedik könyvének elsődleges tárgyát képező méhek (ahogy természetesen gyakran máskor is) a költők metaforájává válnak. Ám ha fennállt is a veszélye annak, hogy Horatius a Lucretius-szerű didaktikus költő kifejlett példányává váljon, ezt a veszélyt Horatius az utolsó levélben (I. 20) elhárítja saját versgyűjteményének szolgálai státuszba való lefokozásával és saját költői várakozásainak radikális korlátozásával, miszerint vénségére iskolásfiúknak kell hogy tanítsa az ábécét – *pueros elementa docentem* (I. 20. 17); ily módon Horatius a végletekig variálja a (lucretiusi) *elementa* tanítására vonatkozó saját didaktikus terveit: vö. *elementa velint ut discere prima* (*Szatírák* I. 1. 26); *restat ut his ego me ipse regam solerque elementis* (*Ep.* I. 1. 27).

A kérdés ezek után az, hogy az *Ars poetica* vajon szívvel-lélekkel vállal-e egy fo-

⁴ ROLANDO FERRI: *I dispiacerei di un epicureo: Uno studio sulla poetica oraziana delle Epistole (con un capitolo su Persio)*. Pisa, Giardini, 1993, 85 (81–131: *Le Epistole e il discorso didascalico: il modello di Lucrezio*). Lásd még PHILIP HARDIE: *Lucretian Receptions, History, The Sublime, Knowledge*. Cambridge, Cambridge UP, 2009, 187–190.

⁵ *Uo.*, 53–56.

⁶ *Uo.*, 55, 45. j.: „A *servum pecus*, miként a *mutum pecus* az *Aen.* XII. 718-ban, arra vár, hogy azt lássa, *quis nemori imperitet, quem tota armenta sequantur*, aki *princeps* lesz: a *Geo.* III. 219-től kezdődő szakaszára, amelyre a hasonlat utal, szintén történik utalás az *Ep.* I. 3, 34–36-ban a Vergilius méheire vonatkozó utalást (21–22) követően: lásd MARGARET HUBBARD: *Pindaric fontis qui non expalluit haustus*. Horace, *Epistles* 1. 3. In: STEPHEN JOHN HARRISON (Szerk.): *Homage to Horace: A Bimillenary Celebration*. Oxford, Clarendon Press, 1995, 221, 226–227”.

lyamatosan fenntartott didaktikus personát, vagyis túlsúlyban van-e a didaktika a keverékben. Vagy ez is csak a horatiusi *sermo*-jelleg, mint általában? Különösen Carl Becker foglalkozott annak bemutatásával, hogy az *Ars poetica* Horatius korábbi, mind a *Szatírák*ban, mind a *Levelek*ben található *sermó*inak számos témáját és képét folytatja. Az *Ars poetica* eleje és vége valóban tükrözi az első *sermo*, a *Szatírák* I. 1. elejét és végét. Mindkét költemény ellentmondásos képpel kezdődik, az egyik a viselkedés, a másik a nevetséges testábrázolás tekintetében. Az *Ars poetica* a *Szatírák* I. 1. elégedettséget kifejező záróképének groteszk változatával – a vérrel megtelt pióca képével – végződik: *non missura cutem nisi plena cruoris hirudo* (476).⁷

A *Szatírák* I. 1. eleje és vége programmatikus utalást tesz Lucretiusra. Mit mondhat didaktikai célkitűzéseiről nekünk az *Ars poetica* eleje és vége? Frischer két érvet hoz fel az *Ars poetica* tankölteményként olvasásával szemben: hogy kétszer is használja a költőietlen *iste* szót, és hogy hiányzik az elejéről egy istenhez szóló invokáció.⁸ Érdeemes azonban megjegyezni, hogy az *Ars poetica* bár nem egy istennel kezdődik, kis híján azzal végződik, amennyiben Empedoklész, ha nincs az a kínos ügy a saruval, elérhette volna, hogy istenként tartsák számon. Másutt amellet érveltem, hogy Empedoklész Etnába ugrásának kifigurázása az *Ars poetica* végén párban áll egy Empedoklész-allúzióval a mű elején. Habár nincs nyitó, isteni invokáció, a költemény Horatius ennek ellenére az egész római tanköltészeti hagyományt megalapozó görög didaktikus költőre tett utalással foglalja kezretbe.⁹ A Horatius túlon túl szabados festője által kreált hibrid szörnyeteg többek között azoknak az össze nem illő végtagú szörnyeknek a hasonmása, amelyek az empedoklészi kozmikus ciklus egy meghatározott szakaszában kelnek életre. Az empedoklészi jelleg Lucretiuson szűrődik át: Horatiusnak a festő egyetlen teremtényét sújtó kritikája párhuzamos Lucretius saját, Empedoklész lehetetlen szörnyetegeit illető kritikájával; és ahogy Horatius gúnyosan visszautasítja Empedoklész igényét a megistenülésre az *Ars poetica* végén, az párhuzamba állítható az epikureus Lucretius támadásával a hamis istenek ellen. Empedoklész egészen másféle istenségre pályázik, mint amelyet Lucretius tulajdonított Epikurosznak. Lehetséges, hogy van még egy lucretiusi csavar az *Ars poetica* végén, ha Luciano Canfora meglátása helyes, és Horatius Empedoklész kifigurázásával Lucretiust utasítja el, a fennkölt témákról szóló, ihletett költészet modelljét, amelytől Horatius végül visszaborzad.¹⁰ Iróniával teli elutasítás ez, hiszen Lucretius csábítása egész költői pályafutása során vonzotta Horatiust. Az empedoklészi és lucretiusi összefüggésektől eltekintve sokan vélték úgy, hogy az *Ars poetica* végén Horatius

⁷ Briliáns olvasatát adja ELLEN OLIENSIS: *Horace and the Rhetoric of Authority*. Cambridge, Cambridge UP, 1998, 219–220.

⁸ FRISCHER: *I. m.*, 96.

⁹ HARDIE (megjelenés alatt).

¹⁰ LUCIANO CANFORA: *Vita di Lucrezio*. Palermo, Sellerio, 1993, 102. nyomán HARDIE: *Lucretian ...*, *i. m.*, 197–198.

az őrült poéta alakjában saját költői identitástudata és ambíciója egyik lényeges oldalát tárja fel.

Az empedoklészi minta egy kicsit erőteljesebben is alkalmazható. Az *Ars poetica* egy olyan kiterjesztett hasonlaltal kezdődik, amely költeményt vet össze festménnyel. Empedoklész egy frappáns hasonlaltal azt, ahogyan a világon minden dolog a négy gyökérből vagy elemből – és csakis abból a négyből – jön létre, azzal veti össze, ahogyan a festők néhány szín kombinációjával létrehozzák a világ bármely dolgára hasonlító formákat (DK B 23). De a horatiusi festő által összezsapott *discordia membrával* ellentétben – *undique collatis membris* (AP 3) –, az empedoklészi festő azért keveri a színeket, hogy megfelelően és összhangzóan, ἀρμονίηῖ illeszkedjenek egymáshoz, ami a *Philia* kozmikus elvének egyik színönimája (Emped. DK B 18.2., 27.16., 96.20., 122.8). Empedoklészi értelemben Horatius annak illusztrálásával kezdi, hogyan ne állítsunk össze egy költői kozmoszt.

A *Szatírák* I. 1. egy Lucretius-utalással zárul, melyet közvetlenül megelőz egy utalás (valószínűleg) a *Georgicára*. Az *Ars poetica* záróképe, Empedoklész ugrása az Etnába szintén tartalmaz egy utalást a *Georgicára*: a 465. sor *ardentem frigidus* szójátéka a hidegséget az intellektuális tompasággal asszociáló empedoklészi doktrínára utal, a kommentárok pedig a *Georgica* II. 483–484-re utalnak: *sin has ne possim naturae accedere partes / frigidus obstiterit circum praecordia sanguis*.¹¹ A *Georgica* első könyvének végén lévő kocsi-hasonlaltal ellentétben, mely egy feltartóztathatatlanul száguldó költőt sugall, itt, a második könyv végén Vergilius didaktikus gátlásról beszél, arról, hogy ő képtelen egy Epikurosz vagy egy Lucretius intellektuális szárnyalására vállalkozni.

Ha kimutattuk is, hogy az *Ars poeticát* didaktikus szövegekre vonatkozó jellegzetes és komplex utalások keretezik, nyitva maradt a kérdés, hogy mi történik a közepén. Végére is a *Szatírák* I. 1. elején és végén a lucretiusi utalások nem indokolják, hogy az egész költeményt, pláne az egész könyvet „lucretiusi”-nak vagy „didaktikus”-nak minősítsük. Másrészt az *Ars poeticának* valóban egyetlen témája van, és a költeményben az első személyű beszélő dolga az, hogy ebben a témában instrukciókat adjon: ezen állítások közül egyik sem igaz a *Szatírák* vagy a *Levelek* első és második könyvére. A következőkben számos olyan területet vizsgállok meg, ahol az összevetés a *De rerum naturával* vagy a *Georgicával* termékeny lehet.

Az *Ars poetica* egyenetlenségének és diszharmóniájának egy része a feldolgozásbeli teljesség és a rövidség közötti váltakozásból fakad.¹² Donald Russell ebben

¹¹ A lucretiusi didaktika szárnyalásának vergiliusi és horatiusi *recusatió*jához lásd HARDIE: *I. m.*, 224.

¹² Ez a szint és lépték hirtelen váltásaira vonatkozik az *Ars poeticában*, ami DAVID ARMSTRONG: *The Addressees of the Ars poetica: Herculaneum, the Pisones and Epicurean Protreptic*. In: A. SCHIESARO – P. MITSIS – J. STRAUSS CLAY (Szerk.): *Mega nepios: il destinatario nell'epos didascalico*. Materiali e discussioni per l'analisi dei testi classici, 31. Pisa, Giardini, 1993, 187. szerint az atomikus és a makroszkopikus közötti philodemoszi váltakozással áll kapcsolatban; a mikroszkopikus és a makroszkopikus látásmód közötti váltakozás szintén nagyon lucretiusi.

Hésziodosz stílusát fedezi fel;¹³ ugyanakkor ez a *Georgicá*nak is stílusa, különösen az első, a leginkább hésziodoszi könyvé. Az *Ars poeticá*ban a tanítás léptékének hirtelen összezsugorodására a legszembeszökőbb példa a drámai szerkezetre vonatkozó, tömör szabálysor (189–192):

Neve minor neu sit quinto productior actu
fabula, quae posci vult et spectanda reposci.
Nec deus intersit, nisi dignus vindice nodus
inciderit; nec quarta loqui persona laboret.¹⁴

A tárgyilagos hangnemet fokozza a *quinto* és *quarto* sorszámnevek használata. Vessük össze a sorszámnevek használatát a *Georgica* lakonikus „Napok”-szakaszával (*Geo.* I. 276–286): *quintam fuge ... septima post decimam felix ... nona fugae melior*. A *Georgicá*ban a gyakorlati tanításra a legkirívóbb és feltűnően inkongruens példa, ismét hésziodoszi mintára, az eke készítését tárgyaló rész (*Geo.* I. 169–175) – amely szintén gondosan ügyel a számokra: *huic a stirpe pedes temo protentus in octo, / binae aures, duplici aptantur dentalia dorso* (171–172). A vergiliusi „hogyan csináljunk ekét” és a horatiusi „hogyan csináljunk jambikus trimetert” (251–258) összevethető egymással: sok a szám – és a láb. Horatius megszemélyesíti a jambust, Vergilius ekéje pedig egy groteszk élőlény alakját kezdi felvenni.

Egy másik erősen vitatott kérdés az *Ars poetica* célja. Van-e bármilyen gyakorlati funkciója mint versírási használati utasításnak? Szeretnék a címzettjei (vagy közülük legalább egy) komolyan megtanulni a versírás művészetét? Gordon Williams meg van győződve arról, hogy „nem kellene azt gondolnunk, hogy az *Ars poetica* igazi gyakorlati célja eleve az volt, hogy segédeszközként szolgáljon a didaktikus kompozícióhoz, mint ahogyan a Lolliushoz és Scaevához címzett erkölcsi maximák [*Ep.* I. 17 és 18] sem praktikus életvezetési kalauznak voltak szánva valójában.”¹⁵ Nehéz lenne tagadni, hogy a *De rerum natura* egyik fő célja, hogy meggyőzze címzettjét az epikuroszi fizika igazságáról és az epikuroszi etika szerinti élet szükségességéről. Ám senki sem hiszi (manapság), hogy a *Georgica* célja megtanítani olvasóit arra, hogyan vezessenek egy parasztgazdaságot. A gazdaság és a gazdálkodás története az embernek és környezetének a metaforája egy sokkal általánosabb szinten. Horatius maga mutatja meg, hogyan kell a *Georgicát* metaforaként olvasni, mind a *Levelek* I. 19-ben, amelyet már tárgyaltam, mind a *Levelek* I. 3-ban,

¹³ DONALD ANDREW RUSSELL: *Ars Poetica*. In: CHARLES DESMOND NUTTALL COSTA (Szerk.): *Horace*. London–Boston, Routledge & Kegan Paul, 1973, 117.

¹⁴ *Nem több s nem kevesebb: öt részből álljon a színmű, / mely tetszést akar és ismét szerepelni a színen. / Színre az isteni lény hozzá méltó bonyodalmat / oldani lépjen csak, s negyedik játszót ne beszéltes [ford. Muraközy Gyula].*

¹⁵ GORDON WILLIAMS: Review of Ch. O. Brink *Horace on Poetry*. = *Journal of Roman Studies*, 54, 1964, 196.

ahol a költői imitáció, a személyes és politikai moralitás kérdéseiről beszél Florushoz, és Vergilius méheit és marháit használja fel ehhez.¹⁶

Az *Ars poeticában* Horatius sokszor eljátszik az antik irodalomkritika metaforikusságával, miközben kiaknázza a retorika és a poétika messzemenő ekvivalenciáit egyrészt az irodalmi és stilisztikai szókinccs, másrészt az erkölcsi, politikai és jogi szféra szókinccse között. Oliensis *Ars poeticáról* szóló megvilágító erejű fejtegetésének középpontjában az áll, amit ő maga „Horatiusnál a költői és társadalmi teljesítmény implicit azonosításá”-nak nevez.¹⁷ Oliensis szerint az *Ars poetica* bizonyos fokig „egy horatiusi *De officiis* esztétikai köntösben” (206). Ám csak egy bizonyos fokig. Carl Becker kimutatta, mint azt Oliensis is elismeri, hogy az *Ars poeticában* a *recte vivere* elve, mely a *Szatírákban* és a *Levelek* első könyvében Horatius didaktikájának legnagyobb részét képezi, a *recte scribere* céljává alakul át. Ez különösen szembeötlő az *Ars poetica* 309. sorától kezdődő részben (*scribendi recte sapere est et principium et fons...*), ahol az erkölcsi szférában megszerzett helyes ismeret kizárólag arra szolgál, hogy a *doctus imitator* plauzibilisen élethű jellemeket dolgozzon ki. Ez mint útmutató a viselkedés helyes utánpótlásához az ember saját életében ellentétes azzal, ahogyan Horatius apja a bűn példáit használja a *Szatírák* I. 4-ben. Az *Ars poetica* a végén éket ver a metaforikus és a szó szerinti közé, és Horatius nem arra használja a költészetet, hogy a társadalmi megfelelésről beszéljen, hanem az érték és kiválóság alternatív forrásává teszi a társadalmi és politikai világ számára, amely feltételezhetően az elsődleges színtere azon teljesítményeknek, amelyekre a Pisók, apa és fiai törekednek.¹⁸

Az *Ars poeticát* a *Georgicával* összehasonlítva levonható a következtetés, hogy Horatius eljátszik a lehetőséggel, hogy a költészetet valami másnak a metaforájaként használja, de végül a szó szerinti vett téma következetes vállalásánál lyukad ki. Ez talán nem is meglepő, elvégre Horatius, akárcsak Vergilius, költő, ám Vergiliusszal ellentétben az ő elsődleges didaktikus tárgya a költészet maga. Egy másik válasz arra a kérdésre, hogy miről szól az *Ars poetica*, az lehetne, hogy mintadarab annak bemutatására, hogyan írjunk sikeres költészetet, más szóval, hogyan írjunk horatiusi költészetet. Egy saját elveivel összhangban álló, koherens és változatos költői kozmosz létrehozásának kötéltánca. Ez az öntükrözés már Brink olvasatának középpontjában állt, és ő maga így jellemezte: „az általa vitatott minőségek bemutatása: a költészetre vonatkozó antik nézetek költői tükre” (1963, ix). Ez összevethető azzal, ahogyan a *De rerum naturában* Lucretius létrehozza a költe-

¹⁶ Lásd HUBBARD: I. m., 221, 226–227. Az *ipse quid audes? / quae circumvolitas agilis thyma? non tibi parvum / ingenium, non incultum est et turpiter hirtum* (Ep. I. 3. 20–21) résszel vö. *Geo.* IV. 96–98; a *seu calidus sanguis seu rerum inscitia vexat / indomita cervice feros? ubicumque locorum / vivitis, indigni fratrum rumpere foedus, / pascitur in vestrum reditum votiva iuvenca* (Ep. I. 3. 33–36) résszel vö. *Geo.* III. 163–165, III. 219 (amely bevezeti a bikák „polgárháborúját”).

¹⁷ OLIENSIS: I. m., 203.

¹⁸ Oliensis azt a következtetést vonja le, hogy „Horatius nem azzal fejezi be, hogy együtt nevet a barátaival, hanem grimaszokat vág rájuk – és az ő kontójukra építi fel saját imázsát” (*Uo.*, 223).

ménye által leírt epikuroszi univerzum textuális *simulacrum*át és *imagó*ját. Talán jóval természetesebb dolog akkor megtenni ezt, ha a tanítás tárgya, a metrikusan elrendezett szavak, egybeesik azzal az anyaggal, amelyben a tanítás megjelenik.¹⁹

A lucretiusi „atomtanra”, az atomok és az ábécé betűi közötti analógiára lehet példa, ahogy Horatius védelmébe veszi a *callida iuncturát* az *Ars poetica* 47–48. sorában, egy olyan szakaszban, amely egyébként is sokkal tartozik Lucretiusnak (lásd alább): *dixeris egregie notum si callida verbum / reddiderit iunctura novum*. Brink már felfigyelt ezekben a sorokban egyfajta önreflexióra, megjegyezve, hogy a *notum* nem egy általánosan használt – azaz *notum* – *verbum* az *usitatum*ra, illetve hogy „a kifejezés a *novum*mal való összekapcsolásból adódhatott – ami talán egy *callida iunctura*”. Ami más szempontból erőteljesen lucretiusi kontextus: a *novum-notum* szójáték, ahogy egy szó egyetlen betűjének megváltoztatásával egy teljesen más jelentésű szóvá változik, a lucretiusi atomtanra emlékeztet, miként erre Stephen Oberhelman és David Armstrong is rámutatott.²⁰

Az utolsó téma, amelyet felvetek: a történelem helye a tankölteményben. Hésziodosz *Munkák és napokja* egy olyan mintát alapoz meg, amelyben a költemény sürgető igénnyel magyarázza el, hogyan lehet egy didaktikus célt itt és most elérni, de ezt a legnagyobb léptékű történelmi narratívával kombinálja, ami egyben megérteti, miért van szükség a gyakorlati tanításra a jelenben. Empedoklész költeménye, ha egyetlen költemény volt, Hésziodosz egyedi lineáris történelmét egy ismétlődő kozmikus ciklussá változtatja, amely keretet ad az erkölcsi és vallási tanoknak, hogy a jelenben hogyan kell élni. Mind a *De rerum natura*, mind a *Georgica* a hésziodoszi lineáris történelemmodellel dolgozik a világ kezdetétől, illetve Lucretius esetében ennek a világnak a kezdetétől a jelenig ívelve, ám mindkét költemény – eltérő módon – utal az empedoklészi kozmikus ciklusra. Mindkét költemény a világ és az emberi társadalom nagy léptékű történelmével a háttérben ad útmutatást arra vonatkozóan, hogyan cselekedjünk a jelenben, és mindkettő lehetőséget kínál a tökéletes életmódra „itt és most”: Lucretius a filozófiai *sumмум bonum* felé vezető ösvényen keresztül, amelyet a történelmi időkben Epikuroszt tárt fel, Vergilius pedig az aranykor visszatérésének, valamint a polgárháború

¹⁹ Az öntükrözés egy másik példájához vö. GORDON WILLIAMS: *Tradition and Originality in Roman Poetry*. Oxford, Clarendon Press, 1968, 340: „az *Ars poetica*ban Horatius néha találó humorral ad példát arra a hibára, amelyet saját kritikájában ő maga bírál” (hivatkozással a 219. sor *sortilegisére*) a következő lábjegyzettel: „Világosan látszik, hogy Pope felismerte ezt a sajátosságot: vö. *Essay on Criticism* 346–347, [A műkritikáról]: »a töltelékszavak nyüzsgenek itt, / s a vers unt közhelyekkel megtelik« [ford. Mezei Balázs]”. Pope azonban itt elsősorban a Girolamo Vida *De Arte Poeticájában* szereplő „imitált harmónia” *leçons par exemple*-jára támaszkodik; Vida viszont jól ismerte Horatius *Ars poetica*ját, és maga vehetett példát Horatiusról.

²⁰ STEVEN OBERHELMAN – DAVID ARMSTRONG: *Satire as poetry and the impossibility of metathesis in Horace's Satires*. In: DIRK OBBINK (Szerk.): *Philodemus and Poetry: Poetic Theory and Practice in Lucretius, Philodemus, and Horace*. Oxford, Oxford UP, 1995, 233–254. nyomán HARDIE: *I. m.*, 58.

megrázkódtatásait követően egy rendezett és békés társadalom újjászületésének reményén keresztül.

Az *Ars poetica* alkalmazkodik ehhez a didaktikus sablonhoz, amennyiben igyekszik részletes instrukciókat adni, hogy hogyan érhető el költőként a tökéletesség Horatius saját korának Rómájában, de közben folyton kiruccanásokat tesz az irodalomtörténetbe, melyek különféle kezdőpontokig nyúlnak vissza, akár magához a civilizáció kezdetéhez is, miként az utolsó ilyen történelmi áttekintés teszi (391–407); a továbbiak pedig: a zene moralizáló története: 202–219, valamint a görög és római dráma története: 275–288). A tökéletesség, a korlátlan kiválóság igényének hangsúlyozása kivételes, hiszen az *Ars poetica* visszatérő témája a közép elérése: a *mediocritas* nem *aurea* (Ódák II. 10. 5), amikor költői teljesítményről van szó, *mediocribus esse poetis / non homines, non di, non concessere columnae* (AP 372–373). De ahol Lucretius és Vergilius egy közösségi megszólalással buzdít a tökéletesség valamely formájára minden olvasót, ott Horatius sokkal inkább valami nagyon személyes kiválóságra hív fel, amely egy Quintiliushoz hasonló bizalmas kritikus segítségével érhető el; és még ez is ironikusan jelenik meg, amikor a költemény vége a – Horatius által az Ódák III. 30-ban még önmagának követelt – halhatatlan költői hírnév vágyát Empedoklész közönséges tettere redukálja, amellyel a vulkánba veti magát.

Az más kérdés, hogy Horatius a *perfectus poetát* az *Ars poeticában* nyomon követett történelmi narratívák (akár tényleges, akár remélt) betetőzésének látja-e. A költemény kapcsolata Horatius és Augustus korának Rómájával és római irodalmával egy további sokat vitatott terület. Míg egyesek kevés szoros kapcsolatot látnak a kettő között, addig mások az augustusi klasszicizmus manifesztóját látják a költeményben. Gordon Williams szerint nehéz megállapítani, hogy „van-e az *Ars poeticának* bármiféle szoros kapcsolata a kor irodalmi közegével”.²¹ Carl Becker nem lát Horatius részéről semmiféle utalást az *Ars poeticában* arra, hogy az ő idejében érte el a római költészet fejlődésének csúcspontját; ellentétben Cicero álláspontjával, amelyet a kései retorikai művekben korának szónoklásáról kifejtett.²² Sőt, ahol az *Ars poeticában* a leghosszabban és legrészletesebben vesz át a *De rerum naturából*, ott Horatius radikális irodalomtörténeti relativizmust dolgoz ki

²¹ WILLIAMS: *I. m.*, 357.

²² CARL BECKER: *Das Spätwerk des Horaz*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1963, 109. De Becker állításával (Uo., 29. j.: „Von einem direkten Einfluß Ciceros auf die *Ars poetica* ist nichts zu erkennen”) szemben lásd Feeney 2002, 177. („Horatiust jelen levelünkben [II.2], ... amennyire én látom, Cicero [*Brutus*] befolyásolja”). Ha így áll a dolog, az az irodalomtörténeti teleológia hiányát bizonyítja. DENIS C. FEENEY: *Una cum scriptore meo: Poetry, principate and the traditions of literary history in the Epistle to Augustus In: TONY WOODMAN – DENIS FEENEY (Szerk.): Traditions and Contexts in the Poetry of Horace*. Cambridge, Cambridge UP, 2002, 185., CHARLES OSCAR BRINK: *Horace on poetry: Epistles Book II: The letters to Augustus and Florus*. Cambridge, Cambridge UP, 1982, 567, 571-re utal: az *Ars poetica* „expliciten nem számol be a költészet történelmi helyzetéről saját korában”, és „kerüli az olyan politikai bonyodalmat, amelyek terhelést és feszültséget okoznak az Augustus-levelben”.

(AP 45–74).²³ A nyelvi újítás kérdését Horatius úgy válaszolja meg konzervatív kritikusanak, hogy legalábbis ezen a területen korlátlan szabadságot követel a költőnek: *licuit semperque licebit* (58).²⁴ Lucretius azon szakaszaihoz folyamodik, amelyek az állandó áramlás törvényét tanítják mind a természeti világ, mind az emberi történelem értékeinek és divatjainak mulékonysága tekintetében. Lucretius világában természetesen egyetlen változatlan abszolútum létezik, ez pedig nem más, mint az Epikurosz feltárta igazság a világról, valamint az ebből következő értékek és kötelességek; Epikurosz revelációja tehát meghatározó korszakot jelöl ki Lucretius kultúrtörténetében. Horatius a reveláció lucretiusi nyelvét közvetlenül a nyelvi újítás tárgyalása után használja, amikor az irodalomtörténet kezdetéhez tér vissza: *res gestae regumque ducumque et tristia bella / quo scribi possent numero, monstravit Homerus* (AP 73–74); vö. *veridicis igitur purgavit pectora dictis / et finem statuit cuppedinis atque timoris / exposuitque bonum summum quo tendimus omnes / quid foret, atque viam monstravit, tramite parvo / qua possemus ad id recto contendere cursu* (DRN VI. 24–28).²⁵ Ez az a nyelv, melyet Horatius büszkén használt saját költői eredetiségére a *Levelek* I. 19.23–24-ben: *Parios ego primus iambos / ostendi Latio*. De Horatius éppen a korlátlan változékonyság helyének tekintett világba, az Epikurosz által feltárt világba, ám amely felett pozicionálja magát az epikureus a változatlan *templa* szintjén, ebbe a lenti, *telos* nélkül világba, a nyelvi újításról szóló szakaszba írja bele azt a részletet, amelyet általában az *Ars poetica*-ban a leglíraibbnak, „legköltőibb”-nek tartanak, ízelítőt adva abból a fajta költészetből, amelyről az *Ódák* III. 30-ban azt állította, hogy maradandó emlékművet hozott létre általa. Az *Ars poetica* egyik tanulsága az tehát, hogy mind a költő, mind a *princeps* számára kockázatos túl nagy jelentőséget tulajdonítani a teleológiaiáknak.

Horatius még az *Ars poetica* legátfogóbb irodalomtörténetében is (391–407) trivialisálja és relativizálja saját nagy elbeszélését. Annak bizonyítása során, hogy a költészet a civilizáció alapja, Horatius egy Lucretiust visszhangzó nyelvezetet használ: *et vitae monstrata via est* (AP 404); vö. *viam monstravit, tramite parvo / qua possemus ad id recto contendere cursu* (DRN VI. 27–28). Gondolhatunk arra is, hogy Lucretius milyen színezetet adott annak az „út”-nak, amelyen Vergilius indul el a *Georgica* elején: *ignarosque viae mecum miseratus agrestis* (I. 41). Az *Ars poetica* 404. sorában Horatius azonban csak „Theognisz, Phokülidész és Szolón gnómi-

²³ A következők alapja HARDIE: *I. m.*, 57–64. Van valami erősen lucretiusi az e szakaszt megelőző sorokban is: GUIDO MILANESE: *Il poeta, la materia: Lucrezio, Orazio, Filodemo e altri. = Aevum Antiquum*, 3, 1990, 187–201. rámutat a DRN V. 1–5. visszhangjaira az *Ars poetica* 38–41-ben, melyeket az *Ars poetica*-ban a didaktikus főrész előszavának tart.

²⁴ Ezzel szemben a 9. sortól kezdve „*pictoribus atque poetis / quidlibet audendi semper fuit aequa potestas.*” / *Scimus, et hanc veniam petimusque damusque vicissim; / sed non ut...* De a nyelvi újítás szabadsága szintén korlátozva van az 51. sorban: *dabiturque licentia sumpta pudenter*: a minőség tekintetében van tehát korlát, de nincs az idő tekintetében (*semper*).

²⁵ Lásd HARDIE: *I. m.*, 63 és 63. j.

kus költészetére és a *chria* óriási moralizáló irodalmára” utal (Brink), és ez csak egy a költészetfajták listáján, amelyet jóslatok és a *gratia regum / Pieriis temptata modisként* (404–405) leírt lírikus költészet foglalnak keretbe. Ez az irodalomtörténet a 406. sorral éri el hangzatos csúcspontját (*et longorum operum finis*), ám ez a „befejezés” csupán az előző sor színházi „szórakozása”-nak (*ludusque repertus*) körülírása, jóleső elszakadás az éves teendőktől.²⁶

Horatius talán előre látta, hogy a korlátlan újszerűség magának az *Ars poetica* értelmezésének is feltétele lesz. Goethének az *Ars poeticáról* szóló szavaival fejezem be, melyek ma is relevánsnak tűnnek, egy évszázaddal azután, hogy Eduard Norden idézte őket az *Ars poeticáról* szóló 1905-ös, mérföldkövet jelentő cikke végén, egy évszázaddal azután, hogy Goethe papírra vetette őket: „*Ez a problematikus mű mindenkinek mást és mást jelent, és tízévente megint csak mást fog jelenteni mindenkinek*”.²⁷

Fordította: Bányai Tibor Márk

(Philip Hardie: *The Ars Poetica and the Poetics of Didactic*. In: Attila Ferenczi – Philip Hardie /Szerk./: *New Approaches to Horace's Ars poetica, Materiali e discussioni per l'analisi dei testi classici*, 72, eds., Pisa-Roma, 2014, 43–54.)

IRODALOM

- ARMSTRONG, DAVID: The Addressees of the *Ars poetica*: Herculaneum, the Pisones and Epicurean Protreptic. In: SCHIESARO, ALESSANDRO – MITSIS, PHILLIP – STRAUSS CLAY, JENNY (Szerk.): *Mega nepios: Il destinatario nell'epos didascalico*. Materiali e discussioni per l'analisi dei testi classici, 31, 1993, 185–230.
- BECKER, CARL: *Das Spätwerk des Horaz*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1963.
- BRINK, CHARLES OSCAR: *Horace on poetry: Epistles Book II: The letters to Augustus and Florus*. Cambridge, Cambridge UP, 1982.
- CANFORA, LUCIANO: *Vita di Lucrezio*. Palermo, Sellerio, 1993.
- FEENEY, DENIS C.: Una cum scriptore meo: Poetry, principate and the traditions of literary history in the Epistle to Augustus. In: WOODMAN, TONY – FEENEY, DENIS (Szerk.): *Traditions and Contexts in the Poetry of Horace*. Cambridge, Cambridge University Press, 2002, 172–187.

²⁶ Vö. *condita post frumenta levantes tempore festo / corpus et ipsum animum spē finis dura ferentem* (Ep. II. 1. 140.).

²⁷ JOHANN WOLFGANG VON GOETHE: Tag- und Jahreshefte 1806. In: *Goethe's sämtliche Werke, Fünfter Band*. Stuttgart – Tübingen, J. G. Cotta, 1806, 264. (27, 155 Hempel), idézi EDUARD NORDEN: Die Composition und Literatursgattung der Horazische Epistula ad Pisones. = *Hermes*, 40, 1905, 528, 1. j.: „Dieses problematische Werk wird dem einen anders vorkommen als dem andern, und jedem alle zehn Jahre auch wieder anders”.

- FERRI, ROLANDO: *I dispiacerei di un epicureo: Uno studio sulla poetica oraziana delle Epistole (con un capitolo su Persio)*. Pisa, Giardini, 1993.
- FRISCHER, BERNARD: *Shifting Paradigms: New Approaches to Horace's Ars Poetica*. Atlanta (GA), Scholars Press, 1991.
- GOETHE, JOHANN WOLFGANG VON: Tag- und Jahreshefte 1806. In: *Goethe's sämtliche Werke, Fünfter Band*. Stuttgart – Tübingen, J. G. Cotta, 1806, 264.
- GOWERS, EMILY (Szerk.): *Horace: Satires: Book I*. Cambridge, Cambridge UP, 2012.
- HARDIE, PHILIP: *Lucretian Receptions, History, The Sublime, Knowledge*. Cambridge, Cambridge UP, 2009.
- HUBBARD, MARGARET: Pindarici fontis qui non expalluit haustus. Horace, Epistles 1.3. In: HARRISON, STEPHEN JOHN (Szerk.): *Homage to Horace: A Bimillenary Celebration*. Oxford, Clarendon Press, 1995, 219–227.
- LAIRD, ANDREW: The Ars Poetica. In: HARRISON, STEPHEN JOHN (Szerk.): *The Cambridge Companion to Horace*. Cambridge, Cambridge UP, 2007, 132–143.
- MILANESE, GUIDO: Il poeta, la materia: Lucrezio, Orazio, Filodemo e altri. = *Aevum Antiquum*, 3, 1990, 187–201.
- NORDEN, EDUARD: Die Composition und Literatursgattung der Horazische Epistula ad Pisones. = *Hermes*, 40, 1905, 481–528.
- OBERHELMAN, STEVEN – ARMSTRONG, DAVID: Satire as poetry and the impossibility of metathesis in Horace's Satires. In: OBBINK, DIRK (Szerk.): *Philodemus and Poetry: Poetic Theory and Practice in Lucretius, Philodemus, and Horace*. Oxford, Oxford UP, 1995, 233–254.
- OLIENSIS, ELLEN: *Horace and the Rhetoric of Authority*. Cambridge, Cambridge UP, 1998.
- RUSSELL, DONALD ANDREW: Ars Poetica. In: NUTTALL COSTA, CHARLES DESMOND (Szerk.): *Horace*. London – Boston, Routledge & Kegan Paul, 1973, 113–134.
- WILLIAMS, GORDON: Review of Ch. O. Brink *Horace on Poetry*. = *Journal of Roman Studies*, 54, 1964, 186–196.
- WILLIAMS, GORDON: *Tradition and Originality in Roman Poetry*. Oxford, Clarendon Press, 1968.